

Bergson'un Zihin Felsefesinde Qualia: Bilinç Durumlarının Nitelikselliği ve Öznelliği

[Qualia in Bergson's Philosophy of Mind: The Qualitativeness and Subjectivity of States of Consciousness]

Ahmet F. Silifke *

Karamanoğlu Mehmetbey University

Received: 23.11.2020 / Accepted: 30.12.2020

DOI: 10.51404/metazihin.845120

Research Article

Abstract: "Qualia" associated with many problems discussed in contemporary philosophy of mind, is commonly used with reference to subjective qualities of consciousness. Subjectivity and qualitativeness are two central qualities of the notion of qualia. In this sense, it is not possible to experience a state of consciousness from a third person perspective. Also, qualia are, according to some contemporary philosophers, ineffable qualities of states of consciousness. The aim of this article is to show that the common meaning of the notion of qualia in contemporary philosophy of mind is in Bergson's philosophy. The first point we will examine is Bergson's explanations of the pure qualitativeness of states of consciousness. In this context, according to Bergson, states of consciousness progress with new qualities at every moment in a pure duration without space. There is no repetition in the progression of states of consciousness. Even states of consciousness of the same kind have different internal qualities at different moments of duration. A person's self and states of consciousness are shaped by unique memories in his memory from the moment he is born. In this sense, the duration and memory data of states of consciousness create unique qualities belonging to the states of consciousness at every moment. On the other hand, the second point we will examine is the thought experiment that Bergson fictionalized over two characters named Paul and Pierré. This thought experiment is extremely important in terms of the qualia problem in the contemporary sense. Because in this thought experiment, Bergson questions the possibility of the philosopher Paul, who has extraordinary abilities, to know or experience the states of consciousness of Pierré. Ultimately, Bergson's conclusion is clear: In order to know exactly any state of consciousness belonging to Pierré, the philosopher Paul must fully

* **Author Info:** Res. Assist. - Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Philosophy And Religious Studies, Yunus Emre Yerleşkesi, Karaman, TURKEY.

E-mail: ahmetfsilifke@gmail.com / Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0003-1353-221X>

To Cite This Paper: Silifke, A. F. (2020). "Bergson'un Zihin Felsefesinde Qualia: Bilinç Durumlarının Nitelikselliği ve Öznelliği." *MetaZihin*, 3(2): 145-162.

experience all previous states of consciousness of Pierré with zero memory data. In this case, Paul will not have self, and Paul and Pierré will be the same person. It is impossible for Paul to know what it would be like to be Pierré or a state of consciousness belonging to Pierré. As a result, qualities belonging to states of consciousness such as subjectivity, qualitiveness and ineffability in Bergson's philosophy correspond to the central meaning of the notion of qualia discussed in contemporary philosophy of mind.

Keywords: Bergson, qualia, states of consciousness, space, time, duration, qualitiveness, subjectivity, ineffability.

Öz: Çağdaş zihin felsefesinde tartışılan pek çok sorunla ilişkili olan *qualia*, yaygın anlamıyla bilincin öznel niteliklerine referansla kullanılır. *Öznellik* ve *niteliksellik* *qualia* nosyonunun merkezi iki niteliğidir. Bu anlamda bir *quale*'nin üçüncü şahıs perspektifiyle deneyimlenmesi mümkün görünmemektedir. Ayrıca *qualia* kimi çağdaş filozoflara göre bilinç durumlarına ait ifade edilemez niteliklerdir. Bu makalenin hedefi, çağdaş zihin felsefesindeki yaygın anlamıyla *qualia* nosyonunun Bergsoncu anlamda bilinç durumlarının temel niteliklerine karşılık gelip gelmediğini, bu niteliklerle uyuşup uyuşmadığını soruşturmak. Bu amaçla inceleyeceğimiz ilk husus, Bergson'un bilinç durumlarının *saf niteliksellik*ine ilişkin ifadeleridir. Saf niceliksel olanın karşıtı olarak kullanılan saf niteliksel ifadesi, mekân-süre karşıtlığına dayanır. Bergson'a göre bilinç durumları, mekânsız/niceliksiz saf süre içinde her an yeni niteliklere sahip olarak ilerlemektedir. Bu nedenle bilinç durumlarının ilerleyişinde tekrardan söz edilemez. Nitekim her insanın bilinç durumlarına ait sürenin yaratıcı yapısı ve kişisel hafıza verileri, kişiye ve âna özgü nitelikler yaratmaktadır. Öte yandan inceleyeceğimiz ikinci husus ise Bergson'un Paul ve Pierré adlı iki karakter üzerinden kurguladığı düşünce deneyidir. Bergson bu düşünce deneyinde olağanüstü kabiliyetlere sahip filozof Paul'ün Pierré'e ait bilinç durumlarını bilebilmesinin ya da deneyimleyebilmesinin imkânını sorgular. Neticede Bergson'un ulaştığı sonuç açıktır: Filozof Paul'ün Pierré'e ait herhangi bir bilinç durumunu bilebilmesi için sıfır hafıza verisiyle Pierré'in önceki tüm bilinç durumlarını eksiksiz olarak deneyimlemesi gerekir. Fakat bu durumda Paul'ün benliği olmayacak ve Paul, Pierré olacaktır. Neticede Paul'ün Paul kalarak Pierré gibi olması ya da Pierré'e ait bir bilinç durumunun ne gibi bir şey olduğunu bilmesi imkânsızdır. Sonuç olarak bu makale, Bergson felsefesinin çağdaş zihin felsefesinin kuramsal bağlamına ne kadar yakın olduğunu göstermeyi hedeflemektedir. Çağdaş zihin felsefesindeki merkezi anlamıyla *qualia* nosyonunun Bergson'un bilinç durumlarının temel niteliklerine ilişkin analizleriyle olan paralelliği ve benzerliği göstermektedir ki Bergson'un zihin felsefesi, *qualia* problemi başta olmak üzere çağdaş zihin felsefesinin temel sorunlarına ilişkin gerek mevcut teorilerin anlaşılması ve kritik edilmesi için gerekse yeni teori ve yaklaşımların ihtiyaç duyduğu ilham verici düşünce ve yaratıcılık için son derece yararlı olabilecek yeterli kuramsal derinliğe sahip bir felsefedir.

Anahtar Kelimeler: Bergson, qualia, bilinç durumları, mekân, zaman, süre, niteliksellik, öznellik, ifade edilemezlik.

1. Giriş: Çağdaş Zihin Felsefesinde *Qualia*

Qualia zihin-beden sorununun tam merkezinde yer alır. Bunun belki de en önemli nedeni *quale* durumlarının hem iç gözlemsel olarak birinci şahıs perspektifinden hareketle sübjektif olarak apaçık biçimde deneyimlenebilmesi buna karşın üçüncü şahıs bakımından bilimsel olarak incelemeye imkân vermemesidir. Dolayısıyla *quale* durumları bir yandan açıkça deneyimlerimizin konusu oluyor diğer yandan da bilimsel incelemeye karşı direniyor.

Michael Tye'in sınıflandırmasına göre *qualia*, dört tür kullanıma sahiptir: (1) Fenomenal nitelik olarak *qualia*, (2) duyu verisi nitelikleri olarak *qualia*, (3) içsel ve temsilî olmayan (*non-representational*) nitelikler olarak *qualia* ve (4) içsel, fiziksel olmayan, ifade edilemeyen nitelikler olarak *qualia* (Tye, 2017: böl. 1, parag. 1-7). Bergson'un zihin-beden konusunda düalist yaklaşımı benimsediği düşünülürse (örn. bkz. Bergson, 1989: 47-58; Bergson, 2015[1896]: 133-134), bizim Bergson'da *qualia* için arayacağımız nitelikler, (1) ve (4)'te içerilmektedir.

Elbette *qualia* probleminden söz edildiğinde Thomas Nagel'in ünlü makalesi "*What Is It Like to Be a Bat?*" aklı gelir. Bu makalede bir yarasa olmanın ne gibi bir şey olduğunu soran Nagel, özellikle yarasayı tercih eder. Çünkü yarasa hem memeli olmasından ötürü biyolojik olarak kendisiyle empati kurabileceğimiz bir hayvandır hem de memeliler arasında yaşam tarzımıza en uzak olan hayvandır. Nagel'a göre bir organizmanın en basit bilinçli bir deneyim yaşaması bile o organizma olmak gibi bir şeyden söz etmemizi anlamlı kılar. Diğer bir ifadeyle kendisi *o organizma olmak gibi bir şeyden* anlamlı olarak söz edilebilmesi ve organizmanın bilinçli olması arasında tam bir karşılıklılık kurmaktadır. Nagel bu durumu "*deneyimin öznel niteliği*" olarak ifade eder. Nagel'in bu makalesindeki asıl vurgu zihnin bedene indirgenmesiyle ilgilidir. Bir indirgeme, hangi tür niteliklerin indirgeneceğini çok iyi analiz etmelidir. Analiz bir şeyi, örneğin *X gibi olmaya ilişkin öznel niteliği*, dışarıda bırakıyorsa problem yanlış bir şekilde ortaya koyulmuştur (Nagel, 2001[1974]: 392-393; Nagel, 2008[1974]: 378-379).

Her türlü deneyimimizin kendine özgü nitelikleri vardır. Hatta farklı türden deneyimlerin öznel nitelikleri arasında fark olduğu gibi aynı türden deneyimlerin öznel nitelikleri arasında da fark vardır. Deneyimlerimizin bize hissettirdiği bu özgün niteliklere zihin felsefecileri, çoğul bir nitelik olarak *qualia* (tekil hali ise *quale*) adını verirler. Bu doğrultuda niteliksellik ve öznellik, fenomenal deneyimin iki temel niteliğidir (Arıcı, 2019: 115). John Searle'ün de ifade ettiği gibi niteliksellik her bilinç durumunun kendine has belirli bir niteliksel hisse sahip olmasını ifade eder. Öznellik ise bilinç durumlarının ancak bir hayvan ya da insan tarafından deneyimlenmesiyle var olabildiğini ifade eder. Diğer bir ifadeyle bir bilinç durumunun var olabilmesi bir bilinç tarafından deneyimlenmesine bağlıdır. Dahası Searle, bilincin üç temel niteliğinden (niteliksellik, öznellik ve birlik) söz ederken nitelikselliği, Nagel'a gönderme yaparak

açıklar; bu anlamda *gibi hissetme, gibi olma* durumundan söz ederek nitelikselliği bazı filozofların “*qualia*” kavramıyla ele aldıklarını ifade eder. Böylece *qualia*’yı niteliksellikte açıklar. Dahası nitelikselliğin özneliği ima ettiğini ve bir olaya karşı niteliksel bir hissin oluşabilmesi için bu olayı tecrübe eden bir öznenin zorunlu olduğunu düşünür. Bu anlamda Searle, *qualia* nosyonunun merkezi anlamını niteliksellik ve öznelilik ile açıklamaktadır (Searle, 2002: 39-41; Searle, 2005: 66-68).¹

Quale durumları bilinç durumlarına ait öznel nitelikleri ifade ediyorsa aslında her bilinç durumunun öznel nitelikselliğe sahip olduğu söylenemez mi? Daha açık bir ifadeyle *bir insan gibi olmanın* ne gibi bir şey olduğunu ifade için *insan olma qualia’sından* söz ediyoruz. Aynı şekilde diğer tüm bilinç durumlarımıza ait deneyimlerimiz için de *X bilinç durumuna sahip olmak gibi bir şeyden* söz edebilir ve *X bilinç durumu qualia’sından* söz edebiliriz. Dolayısıyla *quale* ya da *qualia* barındırmayan herhangi bir bilinç durumundan söz edemeyiz gibi görünüyor. Öte yandan matematiksel bir işlem bilinçli özneyi her zaman gerektirmezken (hesap makinesinde olduğu gibi), acı ya da sevgi gibi bilinç durumlarının gerçekleşmesi bilinçli bir özneyi gerektirir. Bu anlamda matematiksel hesaplarda olduğu gibi bazı rasyonel akıl yürütmeler esnasında var olan bilinç durumlarımızın *qualia* olarak ele alınamayacağı söylenebilir. Fakat bu da dikkatli iç gözleme dayanmayan bir iddia olacaktır. Örneğin *üslü sayılarla ilgili kolay bir problem çözüyor olma qualia’sı* ile *üslü sayılarla ilgili zor bir problem çözüyor olma qualia’sı* aynı olmasa gerek. Ya da *üslü sayılarla ilgili bir problem çözme qualia’sı* ile *rasyonel sayılarla ilgili bir problem çözme qualia’sı* da şüphesiz farklıdır. Hatta üslü sayılarla ilgili iki farklı soru tipini çözüyor olma *qualia’sı* ya da aynı soru tipini çözüyor olma *qualia’sı* ve dahası her yönüyle aynı soruyu ikinci kez çözüyor olma *qualia’sı* bile aynı olamaz. Ortalama dikkate sahip bir iç gözlemci tarafından bu bilinç durumları arasındaki fark kolaylıkla deneyimlenebilir. Ya da üç ve ikiyi toplarken kâğıda tek tek çizgi çekerek toplama *qualia’sı*, kâğıda normal sayılarla alt alta yazarak toplama *qualia’sı*, zihinde toplama *qualia’sı* ya da zihinde çizgiler hayal ederek toplama *qualia’sı* gibi bilinç durumlarının tamamıyla aynı fenomenal niteliklere sahip olduğunu söyleyemeyiz.² Dolayısıyla matematiksel akıl yürütmeler esnasında bile bilinç durumlarımızın *qualia’sından* söz edebiliriz. Bu noktada yukarıda verdiğimiz örneklerde “*qualia*” ifadesi yerine “bilinç

¹ Birazdan dile getireceğiz fakat şimdiden belirtelim, Searle bilinç durumları ve *qualia* ayrımını gereksiz bulur. Bazı filozofların “*qualia*” ifadesini tercih ettiklerini ve *qualia*’nın da nitelikselliği ifade ettiğini dahası nitelikselliğin de özneliği ima ettiğini ve aynı düşünümeyeceklerini vurgular. Dolayısıyla Searle, *qualia* terimini niteliksellik ve öznelikle açıklamış olmaktadır. Fakat kendisi *qualia* terimini gereksiz bulur. Nitekim ona göre *qualia* sorununu, bilinç sorunudur ve niteliksellik ile özneliğin de zaten bilinç durumlarına ait temel nitelikler olduğuna işaret eder (Searle, 2002: 39-41; Searle, 2005[1974]: 66-68).

² Bu bağlamda Searle’ün verdiği örneği de zikredebiliriz. Searle “iki iki daha dört eder” gibi bir düşüncenin nitelikselliğinin olmadığını düşünen biri olursa ona çok iyi bilmediği bir dilde örneğin Fransızca “deux et deux faith quatre” (iki iki daha dört eder) şeklinde düşünmeyi önerir. Bu ikisinin oldukça farklı bir deneyim olacağını ifade eder (Searle, 2002: 40; Searle, 2005: 67).

durumu" ifadesini kullanacak olursak anlam bakımından herhangi bir değişiklikten söz edebilir miyiz? "Üslü sayılarla ilgili bir problem çözüyor olma *qualia*'sı" ifadesi ile "üslü sayılarla ilgili bir problem çözüyor olmaya ilişkin bilinç durumu" ifadesi arasında bir fark yok gibi görünüyor. Neticede John Searle'ün son derece yerinde ifade ettiği gibi bilinç durumları ifadesi ve bilinç problemi gibi ifadeler "*qualia*" terimi ve *qualia* problemi gibi ifadeleri karşılamaktadır. Daha açık bir ifadeyle *qualia* sorunu zaten bilinç sorunudur ve *qualia* gibi ayrı bir terime ihtiyaç var mıdır? Üstelik bilinç durumlarının temel nitelikleri olan iki nitelik, niteliksellik ve öznellik, *qualia*'yı ifade için de kullanılmaktadır. Bu da bilinç problemini *qualia* probleminden ayrı ele almamızı güçleştiren ek bir göstergedir (Searle, 2002: 39-40; Searle 2005: 66-67).

Öte yandan *quale* durumları öznelliğe ve nitelikselliğe kendilerinden dolayı değil bilinç durumu oldukları için sahiptirler. *Qualia* nosyonuna ilişkin bu sorun biraz da neyin *qualia* olarak kabul edildiğine ilişkindir. Eğer bir filozof *qualia*'ya verdiği anlam doğrultusunda onun her bilinç durumunda olmadığını bazı bilinç durumlarında olduğunu iddia ederse-ki bu durumda bilinç durumları ve *qualia*'nın kapsamaları farklılaşır- bu durumda *qualia*'nın bazı bilinç durumlarında bulunabildiğini ve dolayısıyla anlamlı olduğunu söyleyebiliriz. Ya da bir filozof *qualia*'nın her bilinç durumunda mevcut olduğunu fakat bilinç durumlarındaki her niteliğin değil kişiye özgü ve dile getirilemeyen bazı niteliklerin *qualia* olduğunu iddia edebilir. Bu durumda her bilinç durumunun en az bir *quale*'ye sahip olduğunu fakat aynı bilinç durumunda *quale* olarak isimlendirilemeyecek birtakım niteliklerin de olduğunu söylemiş oluruz. Dolayısıyla "her bilinç durumunda *quale* durumu yoktur" şeklinde ifade edebileceğimiz düşünce ve "her bilinç durumunda en az bir *quale* vardır, fakat aynı bilinç durumunda var olan diğer niteliklerin tamamı *quale* olarak ele alınamaz" şeklinde iki düşünce ortaya atılabilir. Belki daha farklı düşünceler de ortaya koyulabilir ki burada belirleyici olan filozofun *qualia* nosyonuna yaklaşımıdır.

Bu tür farklı alternatiflere rağmen eğer biz *qualia* ile Nagel'in söylediği anlamda *X gibi olmak* anlamını merkeze alarak *fenomenal deneyimin öznel niteliğini* kastediyorsak bir bütün olarak tüm bilinç durumlarının bir *qualia* olduğunu da kabul etmek zorundayız. Diğer bir ifadeyle yarasa olmak gibi bir şeye dair bilinç durumunu *qualia* olarak ifade ediyorsak tüm bilinç durumlarını tüm niteliksel özgünlüğüyle "*qualia*" olarak ele almalıyız. Dolayısıyla niteliksellik ve öznellik ifade edilen *qualia* terimi belirli bilinç durumuna ya da bilinç durumlarının belirli niteliklerine karşılık gelen bir kavram olarak değil tüm bilinçli olma durumlarına ve bilinç durumlarının tüm niteliklerine karşılık gelen bir terim olarak alınmalıdır.

Ayrıca bu kanaatimizin temelinde bilinç durumlarına ait her bir ânın biricikliğine dair iç gözlemsel veriler yer alır hem de aynı kişide ve aynı türden duygu durumuna ait

farklı anlarda bile. İleride açıklayacağımız gibi Bergson'un hafıza ve bilinç durumları arasında kurduğu ilişki, bilinç durumlarının her an yeni niteliklerle var olmasını daha net açıklamaktadır. Dahası az önce belirttiğimiz gibi bilinç problemi ve *qualia* problemini birbirinden ayıramayacağımızı düşünen Searle'ün yaklaşımı da bu konuda son derece açıklayıcıdır çünkü bilinç durumlarının tümüne ait niteliksellik ve öznelilik gibi nitelikler zaten *qualia*'nın da nitelikleri olarak gösterilmektedir. Bu anlamda her *quale* aynı zamanda bir bilinç durumudur.

Quale durumları zihin-beden problemine ilişkin pek çok sorunla ilişkilidir ve zihin-beden problemine ilişkin sorunların çözümü için öne sürülebilecek neredeyse tüm hipotezlerin *qualia* sorununu görmezden gelmesi pek mümkün değildir. Dolayısıyla "bir *qualia* sorunu olarak *qualia*'yı" ele alırsak bu makaledeki amacımız, Bergson felsefesinde *qualia* sorununu aramak ya da doğrudan Bergson'un *qualia* sorununa yönelik çözümünü ele almak değildir (belki sonraki çalışmalarımızda ele alabiliriz), bu makaledeki hedefimiz çağdaş zihin felsefesindeki yaygın anlamı ve nitelikleriyle *qualia* nosyonuna ait anlamsal kümenin Bergson'un zihin felsefesinde bilinç durumlarına ait niteliklere karşılık gelip gelmediğini soruşturaktır. Bu anlamda makale, Bergson'da *qualia* problemine bir giriş niteliğindedir.

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle çağdaş zihin felsefesinde *qualia*'yı açıklamak için kullanılan fenomenal nitelik, içsel niteliksellik, üçüncü şahıs perspektifinden gözlemlenemezlik (diğer deyişle mutlak öznelilik), ifade edilemezlik, *X gibi olma* deneyimi gibi nitelik ve ifadeler çerçevesinde Bergson felsefesini araştıracağımızı belirtelim. Çağdaş zihin felsefesinde *qualia*'yı açıklarken kullanılan bu niteliklerin Bergson felsefesinde bilinç durumlarına ait nitelikler olarak ele alındığını ve böylece Bergsoncu anlamda her bilinç durumunun çağdaş zihin felsefesindeki anlamıyla *qualia* nosyonuna karşılık geldiğini göstermiş olacağız.

2. Bergson'da Bilinç Durumlarının Saf Nitelikselliği ve Özneliği

Öncelikle *qualia* terimine karşılık gelebilecek bir terimin Bergson felsefesinde olup olmadığını sorarak başlayabiliriz. Bergson'un eserlerinde elbette *quale/qualia* terimlerine rastlamamız mümkün değil. Fakat çağdaş zihin felsefesinde *qualia*'nın en temel nitelikleri olan niteliksellik ve özneliğe karşılık gelecek ifadelerle rastlamamız mümkündür ki bunların en çarpıcı olanı Bergson'un bilinç durumlarının *nitelikselliğine* ilişkin ifadeleridir. Bergson'un *saf keyfiyet/saf niteliksellik* anlamında "*la qualité pure*" ifadesini kullandığını hem de bu ifadeyi bilinç durumlarının temel niteliğini ifade ettiği bağlamlarda kullandığını görmekteyiz (örn. bkz. Bergson, 1888: 49, 62, 99; Bergson, 1997[1888]: 98, 126, 205).

Bergson'da bilinç durumlarının saf nitelikselliğinin anlaşılabilmesi karşıtı olan saf nicelikselliğın anlaşılmasını gerektirir. Bergson saf niteliksellik ve saf niceliksellik arasında tam bir karşıtlık olduğunu ve bu karşıtlığın insanda var olduğunu düşünmektedir. Kendisi saf niteliksel olmayı mekânsız saf sürenin (bilinç akışına ait sürenin) niteliği olarak takdim etmekte ve saf süreyi, "saf heterojenlik" (*l'hétérogénéité pure*) olarak betimlemektedir (Bergson, 1888: 49; Bergson, 1997[1888]: 98). Bu anlamda saf süre, bilinç durumlarının sürekli birbirine girerek kaynaştığı ve tekrarı olmayan yeni niteliklerin ortaya çıktığı bir akıştır. Öte yandan sürenin karşıtı olan mekânın ne olduğuna gelecek olursak Bergson, insanın mekân algısını *homojenlikle/tek cinstenlikle* betimlemektedir. Homojen/tek cinsten olmanın anlamı mekânın niteliksiz bir algıya dayanmasından ötürüdür, diğer deyişle bu tip mekân algısı niteliklerden boşaltılmış, niteliklerden soyutlanmış bir mekân algısıdır. Bu anlamda mekân tek cinsten, salt homojen, niteliklerden boşaltılmış, boş çevre algısı olarak betimlenebilir (Bergson, 1888: 47; Bergson 1997[1888]: 93).³ Saf olmayan niteliksel durumlar sürenin mekânlaştırıldığı durumlarla ilgilidir, mekân algımızdan kaynaklanan niceliksel kabiliyetlerimizle süreyi tahlil etmeye ve ölçmeye kalkıştığımızda sürenin saf nitelikselliği bozulmakta ve süreye ait nitelikler mekânda niceliksel bir duruma aktarılmaktadır (Bergson, 1997[1888]: 9-17, 73-128, 205-215). Sürenin *mekânlaştırılması* ya da *nicelikselleştirilmesi* olarak ifade edilebilecek bu durumlar, gerçek sürenin (yani bilinç durumlarının ilerlemesine/bilinç akışına ait sürenin) her bir anı kendisiyle zamandaş olan dış dünyanın bir durumuna bağlanabilmesiyle ortaya çıkıyor. Böylece iki karşıt gerçeklik, *süresiz mekân* ve *mekânsız süre* gerçekliği, birbirlerine kıyaslanarak mekâna dayandırılmış bir sembolik süre tasavvuru doğuyor. Bergson'a göre bu sembolik süre, bilinç akışındaki saf ve gerçek süre değildir, sadece mekâna yayılmış zamandaşlıkların sayımıdır (Bergson, 1997[1888]: 103).⁴

Bergson'a göre niteliksiz, tek cinsten/homojen mekân algısı; bölme, sayma ve soyutlama gibi niceliksel kabiliyetlerimizin kaynağını oluşturmaktadır (Bergson, 1997[1888]: 82) hatta kendi benliğimizi dış dünyadan ayırma ve toplumsallaşma kabiliyetimizin bile temelini teşkil etmektedir. Dolayısıyla homojen mekân algısı aynı zamanda kendi benliğimizi dış dünyadan ayrı olarak algılayabilmemizi sağlayan bir

³ Bergson'un homojen/tek cinsten mekan algısına dair düşüncelerini daha önceki çalışmalarımızda ele aldığımız için bu kadarlık bir açıklamayı yeterli görüyoruz, daha ayrıntılı bilgi için bkz. Silifke, 2016: 13-39; Silifke, 2018: 81-84.

⁴ Bergson'un dış dünyadaki hareketin de bölünemezliği ve hareket-mekân ilişkisi bağlamında açıklamaları için bkz. Bergson, 2015[1896]: 138-164. Ayrıca hareketin mekânda gerçekleşmesine karşın süreye ait oluşu ve nitelikselliği bağlamında Zenon'un Aşıl paradoksu hakkındaki çözümlemesi için bkz. Bergson, 1997[1888]: 103-112.

kabiliyettir ve hayvanlarda bu kabiliyet insanda olduğu gibi gelişmemiştir (Bergson, 1997[1888]: 91, 127).⁵

Özetleyecek olursak Bergson için zihin dışı fiziksel dünya tek cinsten mekân algımızla uyumlu olduğu için bölmeye, saymaya ve soyutlamaya elverişlidir. Buna karşın bilinç durumlarımız mekânsızdır, saf süreye tabidir ve tek cinsten mekân algımızla uyumlu değildir. O halde mekân algısıyla daha uyumlu olan dışımızdaki dünya; bölme, sayma ve soyutlama için ne kadar elverişliyse bilinç durumlarımızın meydana geldiği mekânsız süre de bölme, sayma ve soyutlama için bir o kadar elverişsizdir. Bu nedenle dış dünya; belirlenebilir/determinist, öngörülebilir ve tekrarlanabilir iken bilinç durumlarımızın yaşandığı saf süre bunun tam aksidir, belirlenemez/indeterminist ve yaratıcı⁶ bir sürece tabidir;⁷ öngörülemez ve asla tekrarlanamaz. Yine bu nedenle dış dünyanın bilimsel yöntemi bilinç durumlarına uygulanamaz.

⁵ Bergson'un içgüdü-zeka karşıtlığı bağlamında bilinç-içgüdü ilişkisine dair açıklamaları için bkz. Bergson, 1947[1907]: 189-191. Nitekim kendisi mekân-süre karşıtlığında olduğu gibi insanın evrimsel sürecini de zeka-içgüdü karşıtlığından hareketle incelemektedir.

⁶ Yaratıcılık ifadesi Bergsoncu anlamda saf sürenin sürekli değişen ve yeni nitelikleri ortaya çıkaran yapısını ifade için kullanıyoruz. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Silifke, 2018: 97-99, 100-102, 110-119.

⁷ Bergson'un bilinç durumlarının her an özgünleşen ve yeni nitelikler meydana getiren "yaratıcı" yapısına dair tahlilleri son derece çarpıcı olsa da bilinç durumlarının epistemolojik ve ontolojik konumuyla ilgili ciddi bir sorunu meydana getirmektedir. Bu sorunu şöyle ifade edelim: Evet, Bergson'un *saf süre yaratıcılığı* bağlamında bir bilinç durumunun başka bir bilinç tarafından bilinmesinin ve deneyimlenmesinin imkânsız olduğunu söyleyebiliyoruz (makalenin ikinci kısmında bu konuyu özellikle ele alacağız). Fakat asıl sormamız gereken Bergson'un açıklamalarına göre "bir bilincin kendi bilinç durumlarını tam olarak bilmesi mümkün mü?" sorusudur. Bergson bilincimizin doğrudan verilerine ait deneyimi bilgi olarak kabul ederek bu sorunu nispeten görmezden gelse de deneyim ve bilgi özdeşliği daima savunulabilir gibi görünmüyor (hatta Bergson bile bu özdeşliği her durumda kabul etmiyor). Neticede "sürekli akış halinde olan bilinç durumlarımızın belirli bir ânı bilme imkânımız var mı" sorusunu gündeme getirmek istiyoruz. Çünkü bilinç durumlarına ait yaratıcı bir yapıda bilgiyi mümkün kılan *belirli bir bilgi verisi* ve bu bilginin ontolojik konumu şüphelidir. Bir insanın kendine ait belirli bir *X ânındaki* bilinç durumunu bilmesi, Bergsoncu saf süre bakımından mümkün mü? Eğer birinci şahıs perspektifinden hareketle *X ânındaki* bilinç durumunu (1) yaşadiktan sonra tahlil ederek bilmenin mümkün olduğu söylenirse o zaman yeni hatıralarımızla *X ânındaki bilinç durumunu* dönüştürmüş oluruz, dahası kavramlar Bergsoncu anlamda bu tahlil için pek elverişli değildir. (2) Kavramlaştırmaksızın zihnimizde *X ânını* hem de o an geçtikten hemen sonra derhal hatırlayarak ve hayal ederek bilebileceğimiz söylenirse bu durumda yeni nitelikler bilinç durumumuza eşlik edecek ve yine *X ânını* deneyimleyip deneyimlemediğimize emin olamayacağız. Nitekim her bilinç durumu saf süre yaratıcılığında ilerlemektedir. (3) Sonradan kavramlaştırmak ve hatırlamak yoluyla değil tamamen deneyimlendiği o anda bilebileceğimiz söylenirse sorun yine çözülmemiş olur çünkü ân geçtiğinde söz konusu bilgi değişecektir ve bizim o bilgiyi hangi ânada edindiğimizi sormamız gerekecektir. Bir saniyelik bir zaman dilimiyle sınırlayacak olursak saf süreyi mekâna yayararak dönüştürmüş oluruz. Fakat bilgiden söz edebilmek için de *belirli bir ândan* söz etmek zorundayız. Kanaatimizce bu sorun özdeşlik ilkesiyle ilgili bir sorundur. Bergsoncu anlamda saf sürenin yaratıcı yapısının etkisinde bilinç durumlarımız için *A, A'dır* diyemiyoruz. Nitekim Bergson'un özdeşlik ilkesi hakkındaki bazı ifadeleri bu sorunun farkında olduğunu düşündürüyor (Bergson, 1997[1888]: 189-191). Neticede "işte şu bilinç durumumum, şu bilinç durumumdur" diye algılarken söz konusu ân, süre ve bilinç durumu geçip gitmektedir, deyim yerindeyse bilinç durumlarına ait sürecin yaratıcılığı içinde akıp giden çeşitli nitelikleri yakalayamıyoruz. Ayrıca bu durumda bilinç durumlarımızın tek bir âna mahsus ortaya çıkan kendine özgü niteliklerini, farkındalık sahibi olarak deneyimleme imkânımız da şüpheli hale gelmektedir. Francisco Tárrega'nın *Recuerdos de la Alhambra*'sını dinlerken örneğin otuzuncu saniyesinde

Öte yandan Bergson'a göre bilinç durumlarımızı anlamak için mekân algımıza dayanan niceliksel kabiliyetlerimizi her kullanımımızda onları bir şekilde dönüştürür ve özgün niteliksel yapısını bozarız. Bilinç durumlarının çokluğu mekânsal şeylerin çokluğu gibi değildir, bilinç durumlarının ayrışması da mekânsal şeylerin ayrışması gibi değildir (Bergson, 1997[1888]: 93-94). Bilinç durumları birbirine organik olarak katışmakta ve birbirinin içinde eriyerek yeni sentezler oluşturmaktadır. Aynı şekilde bilinç durumlarını kavramlaştırıp deyim yerindeyse bir tür dondurma işlemine tabi tutmak da onları mekânlaştırmaktır. Gerçekte hiçbir bilinç durumu tam olarak betimlenemez. Ancak iç gözlemi yoğunlaştırıp tahlili derinleştirmek ve derin sezgiler elde etmek bu sorunu aşmamızı sağlayacak mümkün merteye ve yegâne çözüm olabilir ki Bergson'un tüm felsefi araştırmasının vadettiği şey de budur.

Bu aşamada derhal soralım, Bergson'un niteliklerden soyutlanmış mekân algısı ve saf nitelikselliğin kaynaşması olan süre arasında kurduğu karşıtlık, bilinç durumlarının *nitelikselliği ve öznelliği* bakımından bize neyi gösterir? Bergson'un bilinç durumlarında deneyimlenen saf sürenin saf nitelikselliğine ait belirlenemez bir yapıdan söz etmesi, *quale* durumlarının mahiyeti bakımından son derece anlamlıdır. Nitekim bilinç durumlarının saf süresini betimlemek için Bergson'un saf niteliksellik ve heterojenlik ifadeleri, hiçbir bilinç durumunun diğerinin aynısı olamayacağına işaret eder. Mekânsız saf süre, bilinç akışımızın süresi, her an yeni nitelikleri ortaya çıkaran bir süreçtir. Dolayısıyla Bergson'un buraya kadar açıkladığımız düşüncelerinden hareketle şunları söyleyebiliriz: İnsan türünün ve bir şekilde bilinçli olan her hayvan türünün kendi türlerine özgü bir bilinç durumu vardır. İnsanları düşünürsek her bir bireyin kendine özgü niteliklere sahip bilinci vardır, aynı durumu deneyimliyor olsalar bile.

deneyimlediğim ince bir *quale*'nin tam olarak farkına varamadan ân geçip gidecektir. Onu tekrar yaşamaya çalıştığım ise aynısı olmayacaktır. Nurettin Topçu'nun *saf süre esareti* olarak özgürlük bağlamında Bergson'u eleştirdiği bu durum (Topçu, 2012[1934]: 60; Silifke, 2018: 100-110), bir yönüyle de algının fenomenal belirsizliği (*indeterminacy*) bağlamında *benekli tavuk argümanını* akla getirmektedir. Her ne kadar algı teorileri eksenli olsa da bilinç durumlarının algılanması bağlamına da uyarlanabilecek bu elverişli argüman, Bergsoncu saf süre yaratıcılığı ekseninde son derece düşündürücüdür. Bilinç durumlarımızın yaratıcı yapısında akıp giden ince niteliklerin bilinebileceğinden ve var olduklarından nasıl söz edebileceğiz? Nitekim "var olmak belirli olmaktır" sloganı bu noktada son derece anlamlıdır (D. Armstrong'dan aktaran Arkan Sandıkçioğlu, 2020: 26). Üstelik bilinç durumlarını, görünüm ve gerçekliğin özdeşleştiği birinci şahıs perspektifinden deneyimliyoruz ve benekli tavuk argümanında olduğu gibi dış dünyaya ait nesnel bir örnekten söz etmiyoruz. Daha açık bir ifadeyle benekli tavuk argümanı ile ilgili olarak *şeylerin farkındalığı* ve *gerçeklerin farkındalığı* türünden bir ayrım, birinci şahıs perspektifiyle sınırlı şahsi iç gözlemsel algılarımızda pek kullanışlı olmayabilir. Dolayısıyla bilinç durumlarının ve özellikle biricik *quale* durumlarının epistemolojik-ontolojik konumuna dair sorun daha büyüktür ve *sense-datum teorisi* bağlamındaki tartışmalar, kuramlar arası farklılıklar dikkatli bir biçimde paranteze alınarak, bilinç durumlarımıza ilişkin birinci şahıs perspektifinden elde ettiğimiz algılara uyarlanırsa ne tür bir tablonun ortaya çıkacağı ya da Bergson felsefesinin bu konuda ortaya çıkan sorunlara karşı başışık olup olmadığı konusunda farklı araştırmaların gerektiğini belirtelim. Algının fenomenal belirsizliği bağlamında benekli tavuk argümanı ile ilgili tartışmalar için ve Fred Dretske'nin *şeylerin farkındalığı* ve *gerçeklerin farkındalığı* ayrımına dair detaylı bilgi için bkz. Arkan Sandıkçioğlu, 2020.

Tek bir insanı düşünürsek o insanın her bir ândaki bilinç durumunun kendine özgü nitelikleri vardır, üstelik aynı türden bilinç durumlarının bile.

Bu aşamada bir an için Bergson'un gerekçelendirmelerini göz ardı ederek soralım: Gerçekten de bireylerin daima aynı türden duyguyu farklı öznel niteliklere sahip olarak yaşadığına emin miyiz? Diğer bir deyişle insanların bir kısmı en azından bazı bilinç durumlarını aynı *quale* durumlarına sahip olarak deneyimliyor olamaz mı? Örneğin çoğu insan çilekli dondurma deneyimini aynı *quale* durumlarına sahip olarak deneyimliyor olamaz mı? Diyebiliriz ki en azından bazı insanlar çilekli dondurmayı sevmiyor olabilir hatta bazıları dondurma sevmiyor olabilir. Bu nedenle sadece çilekli dondurma sevenler kümesi için bu soruyu sormalı. Fakat bu durumda aralarından bazıları çileği diğerlerine göre daha çok seviyor olabilir. Öyleyse çileği daha fazla sevenleri tespit edebileceğimiz bazı ölçümler yaparak "en çok çilek sevenler grubuna" ait çilekli dondurma deneyiminin aynı olup olmadığını sorabiliriz. Fakat bu durumda da şartları eşitlemek adına çileği çok seven ve dondurmayı da çok seven grubu yaz sıcaklığında bir saat koşuya çıkartalım ve mümkünse açlık seviyelerini de aynı tutalım. Mümkün merteye tüm şartları eşitleyelim. Peki ama sahiden tüm şartları eşitleyebilir miyiz? Örneğin deneye katılan bir kadının 5-6 yaşlarındayken bahçelerinde yetişen çileği toprak kokularının arasından koparıp hemen oracıkta yediğini, diğer kadının ise 5-6 yaşlarından itibaren sürekli olarak babasının hazırladığı çikolata soslu çilekleri yediğini ve diğer kişilerin de farklı çilek deneyim geçmişine sahip olduğunu hesaba katarsak ne yaparız? Çikolata yeme *qualia'sının* çilek yeme *qualia'sına* eşlik ettiği çocukluk hatıraları, yetişkinliğinde çikolatasız çilek yeme *qualia'sını* niteliksel olarak etkilemeyecek mi? Ya da toprak kokuları arasından çileği toplayarak yiyen küçük çocuğun hatıraları, yetişkinliğinde marketten aldığı çileği yeme *qualia'sını* niteliksel olarak etkilemeyecek mi? Elbette etkileyecektir. Çileği küçük yaşlardan itibaren çikolata sosuyla birlikte yiyenleri bir küme yapsak bile çilekle hiç ilgili olmadığını düşündüğümüz bazı hatıraların (örneğin yaşadıkları evin yapısı) çilek lezzetinden alınan duygusal deneyime kattığı ifade edilemez nitelikler ne olacak? Şu hâlde her insanın aynı duruma ilişkin birbirinden farklı niteliklere sahip deneyimler yaşadığını ve yine birazdan açıklayacağımız üzere Bergsoncu anlamda hafıza faktörünü esas alırsak, tek bir insanın da her ân farklı deneyimler yaşadığını kabul etmeliyiz gibi görünüyor.

Bu açıklamalarımız Bergson'un bilinç durumlarının birbirine katışan bir çokluk içinde ilerlemesine ilişkin ifadelerine bir giriş yapmayı hedeflemektedir. Niteliksel olarak ele alırsak her bilinç durumu önemlidir. Daha da önemlisi bu bilinç durumları sürekli akış halinde olduklarından ötürü her hatırlandıklarında belli belirsiz değişmektedir. Bu aşamada bilinç durumlarının kişiye özgü olmasında hafıza faktörünün önemli bir rolü olduğuna dikkat etmek gerekir.

Bir gül kokluyorum, koklamakla birlikte aklıma müphem çocukluk hatıralarım geliyor. Halbuki bu (çocukluk)⁸ hâtıraları hiç de gül kokusu canlandırmıyor; kokunun kendisinden geliyor; koku benim için bütün bu hâtra oluyor. Başkaları onu benim gibi değil, başka türlü duyacaklardır. (Bergson, 1997[1888]: 148).

Bergson, çağrışımçı determinizmin bilinç durumlarını açıklama yöntemini eleştirirken bu ifadeleri kullanmaktadır. Bu pasajı bağlamından ödünç alarak *qualia* sorunu ekseninde ele alırsak nesnel olan ve öznel bir yanı olmayan gül kokusuna ait fiziksel ve kimyasal yapıya rağmen her insanın söz konusu gül kokusuna dair kendilerine özgü bir duyum elde etmesi son derece ilginçtir. Sahiden de hemen her insan kokuyla ilgili bu tür bir deneyime sahiptir. Hatıralarımızı hayal ettiğimizde kokuyu hissetmiyoruz fakat biz kokuyu duyunca tüm hatıralarımız çok şiddetli bir şekilde canlanabiliyor. Adeta söz konusu koku, hatıranın yaşandığı ânı bütün olarak hissetmemizi sağlıyor. Pasajın sonunda geçtiği üzere Bergson, bu deneyimin kişiye özgü olduğunu belirtiyor. Bu kişiye özgülüğün ve bu özneliğin ortaya çıkması şüphesiz bireysel deneyimlerimizden oluşan hafıza verilerimiz ve onların bilincimizin derin katmanlarında (Bergsoncu anlamda temel benliğimizde) türlü bilinç durumuyla kaynaşması sayesinde. Öncelikle şunu belirtelim ki Bergson'a göre hafıza, *algıya öznel niteliğini aktaran şeydir* (Bergson, 2015[1896]: 54). Nesnel ve kimyasal yapıya sahip aynı kokunun her insanda farklı bir bilinç durumu oluşturması bilinç durumlarının kavramsal ve nesnel bir indirgemeyi aşan çok daha farklı niteliklere sahip olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir. Daha açık bir ifadeyle objektif olana dair sübjektif deneyim, objektif olana indirgenemeyen çok daha farklı nitelikler barındırmaktadır. Böylece sübjektif olan objektif olanı aşmaktadır. Koku nesnel olarak aynı iken kokudan elde ettiğimiz nitelikler kişiseldir. Hatta bu anlamda Bergson tek bir bilinç durumunun bile bütün bir şahsiyeti aksettirdiğini düşünmektedir. Çünkü bilincimizin derin katmanlarında (temel benlik) birbirinin içine giren, birbirinde eriyen bilinç durumlarımız bir noktadan sonra artık birbirlerine katılamayacak kadar benzeşirler. Bilincin derin katmanlarında her bir bilinç durumu diğerine kendi rengini verir. İşte bu noktada Bergson her birimizde örneğin ayrı bir sevme durumunu meydana getiren kişiye özgü bir benlik yapısının oluştuğunu ve yine örneğin bu sevmenin o kişiye özgü şahsiyetin tümünü aktaran bir yapıya sahip olduğunu belirtir (Bergson, 1997[1888]: 150). Hafızanın algıya öznel niteliğini kazandırması bu çerçevede anlaşılabilir. Çünkü benliğimizin ve bilincimizin derin katmanlarında meydana gelen iç içe geçme ve benzeşme süreci hatıralarımızdan bağımsız olarak ele alınamaz.

Dahası yukarıdaki pasajdan hareketle ulaşılabilecek bir sonuç da şudur ki Bergson'a göre tek bir insan bilincinde de "aynı" olduğunu söyleyebileceğimiz bir duygu

⁸ Parantez içi ifade metinde olmayıp, tercihimiz doğrultusunda eklenmiştir.

durumundan söz edilemez. Çünkü bilincimizin ve derin bilincimizin süreci ilerlemekte, hatıralarımız yeni hatıralara dair bilinç durumlarımızla kaynaşmaktadır. Örneğin kararsızlık anlarında kişinin kendine danıştığı durumlarda benlik bir süreç içinde ilerlemekte ve değişmektedir. “Hakikat şudur ki birinci duygudan sonra ikinci bir duygu katıldığı zaman “ben” biraz değişmiş olur; çünkü danışmanın⁹ bütün anlarında “ben”in hem kendisi hem de binnetice kendisini harekete geçiren iki zıt duygu değişiyor.” (Bergson, 1997[1888]: 156). Bu ifadeler daha açık bir biçimde göstermektedir ki Bergson için bilinç durumları her an yeni nitelikler kazanmaktadır. Bergson, bilinç durumlarımızın sürekli değişmesinden ötürü iki ya da daha çok seçeneğin tercihini aynı derecede mümkün gören özgür irade düşüncesini de bu yüzden reddetmektedir. Nitekim biz kararsızlık anında bilincimizi deyim yerindeyse dondurabilmiş olsaydık, bilinç durumlarımızın akışını durdurabilmiş olsaydık–tabi bu durumda da bilincimizden söz edemezdik– belki o zaman iki seçenek bilincimizde sabitlenmiş olurdu. Fakat böyle bir şey mümkün olmadığına göre ve bilinç durumlarımız sürekli değiştiğine göre kararsızlık anlarında aynı derecede iki eşit seçenekten söz etmek de imkânsızdır (Bergson, 1997[1888]: 161,165; Silifke, 2016: 41-47; Silifke 2018: 84-86).

Hatta Bergson deterministlerin aynı *iç sebeplerin aynı sonuçları doğurabileceklerine* dair iddialarını da bilinç durumlarının saf niteliğinden hareketle eleştirmektedir. Nitekim bilinç durumlarını determinizme tabi olarak düşünmek, bilinç durumlarında aynı nedenin birkaç defa ortaya çıkabileceğini farz etmekten kaynaklanıyor. Halbuki Bergson sürenin egemenliğinde olan derin psikolojik olguların homojen olmadıklarını ve bunların asla birbirlerine tam olarak benzemediklerini, çünkü her birinin tarihin farklı bir ânını teşkil ettiklerini ifade etmektedir (Bergson, 1997[1888]: 182; Silifke, 2018: 86-91).

Peki Bergson’a göre bilinç durumlarının kişiye özgü nitelikleri dile getirilebilir mi? Nitekim az önce ele aldığımız üzere konuşmak, saymak gibi soyutlama kabiliyetlerimiz mekân algımıza dayandığından ötürü bilinç durumlarının saf süresine uygulanması bazı problemlere neden oluyordu. Bergson bilinç durumlarının ancak mümkün merteye ve mecburen dile getirildiğini ancak tam bir temsilin ve soyutlamanın imkânsız olduğunu düşünmektedir. Nitekim her an özgün niteliklerin olduğu bilinç akışına ait ânların kavramlaştırılması hem gücümüzü aşar hem de özneliği ve yeni nitelikleri dolayısıyla analize elverişli değildir. Bu konuda Bergson’un aşağıdaki ifadeleri son derece önemlidir.

⁹ Burada Bergson, kararsızlık ânlarında insanın kendisine danıştığı durumları kastediyor.

Çocukken hoşuma giden tat ve kokulardan şimdi nefret ediyorum. Böyle olduğu halde onlardan aldığım duyumlara hâlâ aynı adları veriyor, sanki hep aynı kalmışlar da sadece zevklerim değişmiş gibi bahsediyorum. O halde bu duyumunu da katılaştırıyorum; fakat değişikliği inkâr edilemeyecek bir hale geldiği zaman tanımamazlık edemiyor, ona ayrı bir isim vermek için *zevk* adı altında tekrar katılaştırıyorum. Gerçekte ise birbirinin aynı olan duyumlar olmadığı gibi bir zevk çokluğu da yoktur; duyum ve zevklerin *şeyler* gibi görünmeleri bunları ayırmak ve adlandırmaya başlamakla birlikte oluyor. Halbuki insan ruhunda ancak *ilerlemeler* vardır. Söylenmesi lâzım olan bir şey de her duyumun tekerrür etmekle değiştiğidir, eğer günden güne değişir görünmüyorsa onu doğuran, ona tercüman olan kelime arkasından idrak edilmesi yüzünden görünmüyor. Dilin duyumuna yaptığı bu tesir umumiyetle sanıldığından çok daha derindir. Bizi sadece duyumlarımızın değişmezliğine inandırmakla kalmıyor, yaşanan duyumun karakterinde de aldatıyor. (Bergson, 1997[1888]: 120-121).

Bu pasaja göre duyuşal deneyimlerimizi ifade eden kavramlar, açıklamak üzere üretildikleri gerçeklikle uyumsuzdur. Daha açık bir ifadeyle Bergson'a göre kavramlar bilinç durumlarımıza ait gerçekliği temsil edemiyor. Üstelik duyumlar tekerrür ettikçe değişiyor. Değişmediğini ve aynı olduğunu düşündüğümüz zamanlar ise çoğunlukla dondurulmuş kavramın etkisinde kalarak duyumumuza ait özgün nitelikleri fark edemiyoruz. Bergson'un aşk, melankoli gibi duygular için de aynı şekilde düşündüğünü görüyoruz (Bergson, 1997[1888]: 122-123). O halde Bergson bilinç durumlarının tam olarak ifade edilemeyen ve dile gelmeyen özgün bir nitelikselliğe sahip olduğunu düşünüyor.

Bu konunun sonuna geldiğimizi ve şimdilik bu kadar açıklamayı yeterli gördüğümüzü belirtmek istiyoruz. Fakat bazı uyarılarda bulunmamız gerekiyor. Bergson'un hem terimsel düzeyde "saf niteliksel" (*la qualité pure*) ifadesiyle hem de anlamsal düzeyde bilinç durumlarına ait niteliksellikten söz ettiğini yukarıda gösterdik. Bu niteliksellik ifadesinin çağdaş zihin felsefesindeki *qualia*'nın nitelikselliğiyle aynı gerçekliğe gönderme yaptığını iddia etmekteyiz. Fakat elbette bu iki tür nitelikselliğin tümüyle aynı kuramsal çerçevenin ve aynı kuramsal kaygıların ürünü olduğunu söylemiyoruz. Bu anlamda çağdaş zihin felsefesinde niteliksellik, her bilinç durumunun kendine özgü niteliksel hisse sahip olduğunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Bergson ise mekânsal/niceliksel hiçbir unsur taşımaması anlamında bilinç durumlarının saf nitelikselliğinden söz etmektedir. Fakat bağlam bu şekilde olsa da Bergson'da niteliksel olmayı karşılayan ifade, çağdaş zihin felsefesindeki niteliksellik ifadesiyle aynı gerçekliğe gönderimde bulunmaktadır. Çünkü Bergson niceliksel olmama ve saf niteliksel olma ile her bilinç durumunun kendine özgü niteliksel bir his taşıdığını zaten ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle Bergsoncu anlamda saf nicelikselliğin karşıtı olan saf niteliksellik ifadesi, çağdaş anlamda bilinç durumlarının kendine has niteliksel hissine ilişkin anlamı kendisinde barındırmaktadır. Nitekim Bergson'un bilinç durumlarının yapısına dair yukarıda ele aldığımız diğer ifadeleri de bunu açıkça göstermektedir. Dolayısıyla Bergson felsefesinde ve çağdaş zihin felsefesinde bilinç

durumlarına ait niteliksellik ifadeleri, kullanıldığı bağlama dair kuramsal çerçevede kısmi farklılıklar barındırır da çağdaş zihin felsefesindeki yaygın *qualia* ve niteliksellik kullanımıyla aynı gerçekliğe gönderimde bulunmaktadır. Bu gerçeklik de bilinç durumlarının kendine özgü niteliksel hissine ilişkindir.

3. Paul-Pierré Düşünce Deneyi: *Pierré Gibi Olmanın İmkânı*

Bergson'un bilinç durumlarının fenomenal, iç gözlemsel, dile gelmeyen, öznel ve niteliksel yapısına dair düşüncelerini, "Paul-Pierré düşünce deneyi" olarak adlandırdığımız kurgusal soruşturmasında da görebiliriz. Aslında Bergson bu düşünce deneyini, deterministlerin insan eylemlerinin önceden bilinebilmesini teorik olarak mümkün gören yaklaşımlarını eleştirirken ortaya koymaktadır. Bununla birlikte bu düşünce deneyi, çağdaş zihin felsefesi bağlamında *qualia* sorunu ve konumuz dışı olsa da diğer zihinler sorunu ekseninde okunabilir. Bergson'un bu düşünce deneyini *Paul'un Pierré gibi olması* bağlamında ele aldığımız zaman, Thomas Nagel'in yasa olmanın ne gibi bir şeye benzediğine ilişkin yaklaşımı akla gelmektedir. (Tabii ki *X gibi olma* imkânını soruştururken Nagel ve Bergson'un farklı kuramsal çerçevelere sahip olduklarını ve soruşturmayı nispeten farklı kaygılarla gerçekleştirdiklerini gözden kaçırmamalıyız.)

Bergson, "Paul" adlı olağanüstü, süper bir filozof hayal etmemizi ister. Bu süper-filozof, kurgu gereği insan-üstü analitik güçlere ve matematiksel kabiliyetlere sahiptir. Süper-filozof Paul tüm yeteneklerini kullanarak acaba bir insanın davranışlarını ve tercihlerini önceden bilebilir ve öngörebilir mi? Örneğin zor bir karar anında Pierré adlı sıradan bir insanın ne tür bir karar verebileceğini, hangi tercihte bulunabileceğini önceden bilmesi mümkün mü? Diğer bir deyişle süper-filozof Paul, bir insanın kararsızlığının uzadığı, vereceği kararın asla tahmin edilemediği çok nadir anlarda bile analitik becerileriyle Pierré'in vereceği kararı tahmin edebilir mi? Bergson'a göre bunun gerçekleşebilmesi için filozof Paul'un yapması gereken ilk şey Pierré'in belirli bir andaki durumunu, örneğin kritik bir karar ânını tasavvur ve tahayyül etmektir. Fakat filozof Paul, Pierré'in hayatını tam anlamıyla hayal edebiliyorsa onun hayatını oynayan bir aktöre dönüşmüş olur. İşte düşünce deneyinin bu aşamasında Bergson özellikle belirtmektedir ki filozof Paul, Pierré'in yaşamındaki en küçük olayları bile bilmelidir çünkü Pierré'in nihai tercihlerini onun hayatındaki en önemsiz ve en küçük bir olayın etkileyip etkilemeyeceği bilinemez. Bu nedenle filozof Paul, Pierré'e ait en önemsiz olayları ve bu olaylara ait detayları bile bilmelidir. Fakat bilmesi gereken bu küçük olaylara ve detaylara Pierré'in en önemsiz bilinç durumları bile dahildir (Bergson, 1997[1888]: 171). İşte bu aşamada düşünce deneyi, çağdaş zihin felsefesi bağlamında hem *qualia* nosyonu hem de diğer zihinler sorunu açısından son derece önemli hale gelmektedir. Bergson şöyle ifade etmektedir:

Paul'ün Pierré'den önce geçeceği şuur hallerini kısaltmaya da -isterse bir saniye olsun-hakkımız yoktur; meselâ aynı duygunun tesirleri sürenin bütün anlarına katılacağı gibi bu tesirlerin toplamı da birdenbire duyulamayacaktır, meğer ki toptan alınmış olan duygunun önemi bölgede kalan son fiile nispetle bilinir olsun. Yalnız eğer Pierré ve Paul aynı duyguları aynı düzende duymuşlarsa ve bu iki ruhun tarihleri aynı ise bunları birbirinden nasıl ayıracağız? Ruhlarını barındıran vücutlarıyla mı? Bu taktirde bazı cihetlerden hep fark edecekler, çünkü tarihlerinin hiçbir anında aynı vücuda sahip olmayacaklardır. Yoksa sürede işgal ettikleri yerlere göre mi ayıracağız? Bu da olmayacak, çünkü aynı vakalara sahip olmayacaklar; imdi, aynı tecrübeye sahip olmadıklarından faraziye icabı aynı geçmişe ve hale sahiptirler. – Şimdi payınıza razı olmanız lâzım. Pierré Paul bir tek ve aynı şahıstırlar (Bergson, 1997[1888]: 171-172).

Bu pasajda şu an için önemli olan ilk nokta şudur: Süper-filozof Paul, Pierré'e ait bilinç durumlarının kendine özgü toplam süresini, bir saniyeden daha az olsa bile kısaltarak deneyimlese Paul'ün Pierré'i bilmesinden söz edemeyiz. Daha açık bir ifadeyle Pierré hangi bilinç durumlarını deneyimleyecekse Paul de aynı bilinç durumlarını *ne eksik ne fazla, aynı sürede ve aynı niteliklerle* deneyimlemelidir. İkinci önemli nokta ise süper-filozof Paul'ün aynı süre ve aynı niteliklerle Pierré'e ait bilinç durumlarını deneyimleyebilmesi için filozof Paul'ün Pierré'le tıpatıp aynı geçmişe sahip olması gerektiğine ilişkindir. Daha açık bir ifadeyle Paul'un Pierré'in bilinç durumlarını aynı süre ve aynı niteliklerle deneyimleyebilmesi, Pierré'in tüm hayatını anne karnında ya da doğduğu sırada bilinç kazandığı ilk andan itibaren ne fazla ne eksik aynı haliyle yaşamasına bağlıdır, bu ise filozof Paul'ün Pierré'in bilinç durumlarını deneyimleme işine *sıfır hafıza verisiyle* başlamasını gerektirir. Aksi taktirde filozof Paul, kendi hafızasındaki verilerle Pierré'in bilinç durumlarını dönüştürülmüş biçimde algılayacaktır ve bazı nitelikleri kaçırmış olacaktır. Neticede filozof Paul, sıfır hafıza verisiyle deneyimlemeye başlarsa filozof Paul'den ve onun benliğinden söz etmek olanaksızdır ve Paul, Pierré olmuştur.

Sonuç olarak Bergson'un özgürlük bağlamında deterministleri eleştirmek için ortaya koyduğu bu düşünce deneyinin bütününden hareketle çağdaş zihin felsefesinde ele alınan *qualia* nosyonuyla ilgili şu beş sonuç ortaya çıkmaktadır.

(1) Bir insanın bilinç durumlarının bilinebilmesi ancak ve ancak birinci şahıs perspektifinden hareketle mümkün olabilir, üçüncü şahıs perspektifinden hareketle imkânsızdır, dolayısıyla tam bir öznellik söz konusudur.¹⁰ (2) Bir kişinin belirli bir ândaki bilinç durumunun farklı bir bilinç tarafından deneyimlenebilmesi için söz konusu bilinç durumuna ait sürenin ve niteliklerin *eksizsiz bir biçimde* deneyimlenmesi

¹⁰ Bir fenomenal durumun üçüncü şahıs perspektifinden hareketle gözlemlenmesinin nomolojik olarak imkânsız olduğuna ve belirli bir fenomenal durumun birden fazla fenomenal özne tarafından deneyimlenmesinin mantıksal olarak imkânsız olduğuna ilişkin Arıcı'nın açıklamalarına bkz. Arıcı, 2011: 59-60.

gerekmektedir. (3) Yine o kişinin herhangi bir ândaki bilinç durumunun farklı bir bilinç tarafından eksiksiz olarak deneyimlenebilmesi için o insanın geçmişine ait tüm bilinç durumlarının eksiksiz olarak deneyimlenmesi gerekmektedir. (4) Dahası o kişinin herhangi bir ândaki bilinç durumunun ve geçmişine ait tüm bilinç durumlarının farklı bir bilinç tarafından eksiksiz olarak deneyimlenebilmesi için deneyimleyen kişinin sıfır hafıza verisiyle deneyimlemeye başlaması gereklidir. Aksi taktirde deneyimleyen kişi, deneyimlenen şahsın bilinç durumlarını kendi hafızasındaki algıların etkisiyle dönüştürülmüş bir şekilde algılayacaktır. Örneğin kendisi karanlıktan korktuğu için karanlıktan korkmayan birinin bilinç durumundaki *qualia*'yı yaşadığı şekliyle deneyimleyemeyecektir. (5) Varsayım gereği eğer böyle bir şey mümkün olursa deneyimleyen bilincin kendine ait bir benliğinden ve kendine ait bir bilinç durumundan söz edilemeyecektir ve aynı şahıs olacaklardır. Daha açık bir ifadeyle Paul'ün "Paul" kalarak Pierré gibi olması imkânsızdır. Paul hiçbir zaman Pierré gibi olmanın ne gibi bir şey olduğunu bilemeyecek ve deneyimleyemeyecektir.

4. Sonuç

Çağdaş zihin felsefesindeki yaygın anlamıyla *qualia* nosyonu, bilinç durumlarının niteliğini ve öznelliğini ifade eder. Bergson ise bilinç durumlarının temel niteliği olarak saf niteliksellikten söz etmekte ve bilinç durumlarının her bir anının öznel olduğunu iddia etmektedir. Bu noktada bilinç akışının mekânsız sürede gerçekleşmesi, süregelen bir nitelik kaynaşmasına işaret eder. Üstelik hafıza verileri de bu nitelik kaynaşmasındaki yaratıcılığı etkileyen önemli bir faktördür. Benliğimiz ve bilinç durumlarımız, hatıralarımızın da katıldığı yaratıcı bir ilerlemenin içinde değişmektedir. Üstelik bu ilerleme içinde bilinç durumlarımız, kavramsal ya da sayısal kabiliyetlerimiz tarafından tam olarak ifade edilmek, ölçülmek ve kavramlaştırılmak için uygun değildir. Çünkü Bergson'a göre bilinç durumlarımızı açıklamak için ürettiğimiz kavramlar, açıklamak ya da temsil etmek üzere üretildikleri gerçeklikle uyumsuzdur. Ancak derin bir iç gözlem yeteneğine sahip bir filozof tarafından gerçekleştirilebilecek yetkin bir analiz ya da üstün bir romancının sanatsal bir eseri (Bergson, 1997[1888]: 123, 150), bir bilinç durumuna ait gerçekliği mümkün mertebeye sezdirebilir.

Bergson'un bilinç durumlarının niteliksel ve öznel yapısına ait açıklamaları bir tarafa, özellikle Paul ve Pierré düşünce deneyi, *qualia* nosyonu bakımından son derece açıklayıcıdır. Bu düşünce deneyi bir varlığın her şeyi bilmesinin ilkece mümkün olup olmadığına ilişkin bir soruşturma olarak alınabilir. Her şeyi bildiğini varsaydığımız bir varlık, bilinç durumlarımızı da en ince ayrıntısına kadar bilebilir mi? Birinci şahıs perspektifinden deneyimlenen bir bilgiyi kastediyorsak bu durum ilkece mümkün görünmüyor.

5. Kaynakça

- Arıcı, M. (2019). "Zihin Felsefesi: Ben Nerede, Zihin Bedensiz Var Olabilir mi?" Murat Arıcı (Der.) ve Yurdagül K. Adanalı (Yrd. Der.), *Felsefeye Giriş: Temel Problemlere Sistemik Yaklaşım* (1. Baskı) içinde (s. 107-152). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Arıcı, M. (2011). *Physicalism and the Phenomenal-Physical Gap: Can A Posteriori Necessary Physicalism Adequately Respond to The Problem of Phenomenal Subjecthood?* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Arıkan Sandıkcıoğlu, P. (2020). "Duyu Verisi Kuramı ve Algının Fenomenal Belirsizliği." *Kilikya Felsefe Dergisi*, (1): 20-31.
- Bergson, H. (1989[1912]). "Ruh ile Beden." Çev. Miraç Katırcıoğlu. H. Bergson (Der.), *Zihin Kudreti* içinde (s. 47-89). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bergson, H. (1947[1907]). *Yaratıcı Tekâmül*. Çev. M. Şekip Tunç. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bergson, H. (2015[1896]). *Madde ve Bellek* (2. Baskı). Çev. Işık Ergüden. Ankara: Dost Kitabevi.
- Bergson, H. (1997[1888]). *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri*. Çev. M. Şekip Tunç. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bergson, H. (1888). *Essai sur les Données Immédiates de la Conscience*. Alındığı URL: http://classiques.uqac.ca/classiques/bergson_henri/essai_conscience_immediate/essai_conscience.pdf (Erişim Tarihi: 23.12.2020)
- Nagel, T. (2008[1974]). "Yarasa Olmak Nasıl Bir Şeydir?" Çev. Füsün Doruker. D. R. Hofstadter ve D. C. Dennett (Der.), *Aklın G'özü: Benlik ve Ruh Üzerine Hayaller ve Düşünceler* (1. Baskı) içinde (s. 377-389). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Nagel, T. (2001[1974]). "What Is It Like to Be a Bat?" D. R. Hofstadter ve D. C. Dennett (Der.), *The Mind's I: Fantasies and Reflections on Self and Soul* içinde (s. 391-403). New York: Basic Books.
- Searle, J. R. (2005). *Bilinç ve Dil*. Çev. Muhittin Macit ve Cüneyt Pilavcı. İstanbul: Litera Yayıncılık.

- Searle, J. R. (2002). *Consciousness and Language* (1. Baskı). New York: Cambridge University Press.
- Silifke, A. F. (2018). "Bilinç, Benlik ve Özgür İrade Ekseninde Bir Anlaşmazlık: Saf Süre İndeterminizminin Özgürlükle Uyuşmadığına Dair Nurettin Topçu'nun Bergson'a Yönelik Eleştirileri." *MetaZihin* 1(1): 77-121.
- Silifke, A. F. (2016). *İrade Meselesi Bağlamında Nurettin Topçu'nun Henri Bergson'a Yönelik Eleştirileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Felsefesi Bilim Dalı, Konya.
- Topçu, N. (2012[1934]). *İsyân Ahlâkı* (8. Baskı). Çev. Mustafa Kök, Musa Doğan. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tye, M. (2017). "Qualia." E. N. Zalta (Der.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2018 Edition) içinde. Alındığı URL: <https://plato.stanford.edu/entries/qualia/> (Erişim Tarihi: 23.12.2020)